

Uticaj nove infrastrukture na preobražaj jedne komune (Primer komune Merošina)

Rada Boreli

Komuna Merošina se nalazi u oblasti Dobriča. To je zapravo »manja oblast u junžoj Srbiji između Morave na istoku, Donje Toplice na jugu i ogranaka Jastrepca na zapadu i severu«. ¹ Prema najnovijoj administrativnoj podeli ova komuna obuhvata 27 sela. Njeno sedište se nalazi u istoimеноm naselju — Merošini. Većina naselja ove komune spadaju u zbijeni tip sela; sela su mala i u proseku imaju oko 140 domova i oko 900 stanovnika.

Ova oblast kao i čitav ovaj kraj ostala je dugo pod Turcima i oslobođena je tek 1878. godine. Stanovnike ove komune čine starosedioci i doseljenici koji su se ovde doselili iz raznih naših krajeva. Među njima je u pogledu kulture bilo i znatnih razlika, osobito između »Šopova« i tzv. »Banačana« tj. doseljenika iz Vojvodine koji su se ovde naselili 1881. i zasnovali selo Aleksandrovo.

U novije vreme broj stanovnika u ovoj komuni se menjao i prema zvaničnom popisu bio je sledeći:

1948.	1953.	1961.
20.063	21.251	20.729

Dok se broj stanovnika povećavao i opadao dotle je broj domaćinstava stalno rastao, tako je u 1948. bilo 3.012, u 1953. godini 3.453 a u 1961. godini 4.008 domaćinstava. ²

U privrednom pogledu ovo je čisto poljoprivredni kraj. Sve doskora glavno i isključivo zanimanje bila je poljoprivreda.

Iako sela ove komune prostorno nisu bila mnogo udaljena od Niša i Prokuplja, neke je razdvajao prostor od samo par kilometara, ona su do naj-

¹ Enciklopedija Jugoslavije, 3, Zagreb, MCMLXVIII, 24.

² Popis stanovništva 1961, knj. X, Stanovništvo i domaćinstva u 1948, 1953. i 1961, Beograd, Savezni zavod za statistiku, 1965, str. 46.

skorijeg vremena ostala veoma zaostala. Ta njihova zaostalost mogla se videti ne samo u načinu života u kući, načinu obrade zemlje, organizaciji rada, oblicima ponašanja i mišljenja nego i u društvenoj strukturi. Međutim, unazad nekoliko godina u ovoj komuni se pristupilo planskoj izgradnji nekih veoma važnih oblika infrastrukture kao što su: podizanje puteva, turističkih objekata, »veštačkog jezera«, turističkog doma, javnih zgrada i sl. Sve ovo je uticalo ne samo na izmenu samog prostora ovog područja, već je i u velikoj meri uticalo i na izmenu društvenog života, društvene strukture u ovim selima, pa i na ponašanje i menjanje ličnosti i primarnih grupa u ovom prostoru.

U ovome saopštenju će se izvršiti izvesno poređenje glavnih promena između stanja pre nešto više od jedne decenije, kada se uglavnom pristupilo podizanju ove nove infrastrukture, i današnjeg stanja kada se na svim stranama opažaju promene izazvane planskom organizacijom prostora i njegovim prilagođavanjem potrebama društvene zajednice. Takvom zadatku je prilagođeno i izlaganje u radu.

I

Prema istraživanjima koje sam obavila u selima ove komune 1956. g., većina sela nije bilo elektrificirano, nije imalo pogodnih puteva koji bi ih međusobno povezivali. Postojao je samo jedan put Niš—Prokuplje. Sela koja se nisu nalazila na ovoj saobraćajnici bila su gotovo odsečena od sveta. Ostala sela ili su imala veoma loše seoske puteve ili ih uopšte nisu ni imala. Sami seljaci svojim načinom života i stavovima prema gradu nisu osećali naročitu potrebu da se približe gradu i njegovom načinu života. Seljak je samo odlazio u grad kada mu je bila preka potreba da nešto od svojih proizvoda proda i eventualno nešto kupi (šećer, so). Posebno žene su veoma retko odlazile u grad, a neke nisu nikada ni bile.

Ali nisu stanovnici ove komune pokazivali otpore i nepoverenje samo prema onome što je dolazilo iz grada, već su se isto tako ponašali i prema seljacima iz drugih krajeva. Lep primer za ovo su doseljenici iz Vojvodine tzv. »Banaćani«. Zbog razlika u kulturi, običajima, nošnji pa i mentalitetu ova etnička grupa bila je dugo vremena potpuno izolovana. Između »Banaćana« i stanovnika ostalih sela gotovo da nije bilo decenijama nikakvih kulturnih dodira. »Banaćani« su dugo vremena sklapali bračne veze samo s ljudima iz svoje sredine, odnosno s Banaćanima nastanjenim u drugim krajevima. Zbog takvog stava okolnih seljaka »Banaćani« nisu mogli dugo vremena da vrše skoro nikakav kulturni uticaj na svoju zaostalu okolinu. »Banaćani« za okolne stanovnike Dobriča bili su »gospoda« s kojima oni nisu želeli nikako da se mešaju.

Za ovakve njihove stavove ne samo prema gradu, već i prema svemu onome što je novo i prema doseljenicima iz Vojvodine ima bezbroj dokaza. Oni su bili prisutni u svim oblicima života i odražavali su se na način proizvodnje, organizaciju rada, život u porodici, u porodičnim odnosima, odnosno u kući i njenom uređenju i sl. Ta njihova zaostalost se ogledala i na obrazovnoj strukturi, sanitarnoj svesti, verovanjima kao i njihovom ponašanju u svakidašnjem životu, pa i na način obrade zemlje.

Iako je ovde zemlja dobrog kvaliteta, uglavnom I, II i III klase, i veoma pogodna za mehaničku obradu, ona se dugo obrađivala veoma primitivno. Oralno se u početku ralom, a kasnije gvozdenim plugom. Još su živi oni koji

su s dva do tri para volova orali čitavog dana njivu od nekoliko ari. I drugi poljoprivredni radovi obavljali su se na tradicionalan način. Na primer, želo se srpom, a vršilo konjima i volovima. Samo poneke njive su se navodnjavale i to ručnim »čekrkom«, odnosno »geplom« ili dolapom koga su okretali konji ili volovi. Isključivo se koristilo stajsko đubrivo. I u pogledu samog načina sejanja su dugo ostali pri svom starom načinu. Tako su kukuruz sejali »omaške« kao pšenicu i sl. Dugo vremena seljaci ove komune su upotrebljavali žitarice kao npr. stare domaće sorte pšenice, kukuruza i sl. a o prihvatanju nekih novih kultura kao što je sejanje povrća nije bilo ni govora.

Dobričani su dugo vremena sve poljoprivredne radove obavljali sami s članovima svoga domaćinstva. Međutim, ako neko nije mogao da postigne i završi posao na vreme, postojao je još odavno jedan vid izražene ljudske solidarnosti, a to je pomoć u vidu mobe. Osobito su one bile čest oblik pomoći onim domaćinstvima koja nisu imala dovoljno sposobne radne snage da sami i na vreme obave svoje poslove. Ranije, kako ističu sami seljaci s izvesnom nostalgijom, ako se vidi da neko ne može da stigne da njivu požanje ili ovrši žito, to je bila stvar celoga sela. Seljaci bi se udružili i kolektivno obavili posao.

U pogledu porodice i porodičnih odnosa prevladavali su patrijarhalni odnosi. Porodice su imale veći broj članova. Na primer, još 1953. godine prosek je bio 6,49 stanovnika na jedno domaćinstvo, što znači da je u to vreme bio nešto iznad proseka na Kosovu (6,36) a znatno veći od proseka u Srbiji (4,26).³ U ovome kraju sve do 1953—4. preovlašivale su porodične zadruge. Međutim, kada je izglasan Zakon o zemljišnom maksimumu, mnoge zadruge su se podelile, iako je izvestan broj zadruga tu podelu činio samo fiktivno a u stvari i dalje ostao da živi zadružnim životom. Autoritet oca u porodici je bio i dalje velik, dok je autoritet majke bio nešto manji. Majka je osobito igrala veoma važnu ulogu u odlučivanju i izboru supruge svome sinu. Ona je bila ta koja je išla da gleda spremu buduće snahe a i vršila je izvesni uticaj na one koji su odlučivali o mirazu. Ako se njoj buduća snaha dopadala i ako je želela da joj se sin s njom oženi, ona je bila ta koja je uticala na muža da popusti u zahtevanjima za miraz. U ovome kraju kao miraz daje se zemlja, spavaća soba, šivaća mašina, televizor, motocikl i sl. Upravo zbog velikih miraza ženska deca nisu u porodici bila poželjna. Imali smo prilike da čujemo jadikovanja nekih roditelja koji su imali 3 do 4 kćeri, da će »zbog miraza doći do potpunog siromaštva«, ili su izražavali strah da im se kćeri neće moći udati. U vreme kada su u pogledu ženidbe i udaje odlučivali roditelji, za njih je bilo glavno imovno stanje prijatelja. Ako bi se neka imućnija devojka udala iz ljubavi za nekog siromašnijeg mladića, takav postupak je bio osuđivan od javnog mnjenja. Smatralo se da je takvim postupkom devojka nanela sramotu ne samo svojim roditeljima već i čitavoj familiji. Bračne veze su se sklapale u krugu ekonomsko istih kategorija.

U pogledu porodičnih budžeta mogla se zapaziti zaostalost. Seoska porodica ovoga kraja ranije imala je isključivo prihode od poljoprivrede. Samo poneki seljak ukopčava se u industriju i druge vanpoljoprivredne delatnosti. Tek tada se počinju u značajnijem broju javljati mešovita domaćinstva, tj. domaćinstva koja pored poljoprivrede imaju izvor prihoda i iz neke druge aktivnosti. Na primer, prema popisu iz 1961. stanje u ovom pogledu u komuni Merošina bilo je sledeće:

³ Bilten — osnovnih podataka iz statistike, broj 6, Zavod za statistiku srez Prokuplje.

Tabela 1

Domaćinstva i stanovništvo prema izvorima prihoda

Ukupno	Domaćinstva			Ukupno stanovništvo			
	sa prihodima			sa prihodima u domaćinstvima			
	iz poljoprivrede	s mešovitim	iz nepolj. delat.	Ukupno	iz poljoprivrede	s mešovitim	iz nepolj. delat.
4008	2869	968	171	20729	14768	5373	588

Izvor: *Popis stanovništva 1961*, knjiga 9, Beograd, Savezni zavod za statistiku, 1966, strana 34.

U pogledu rashoda teško je dati neku precizniju procenu iz ranijeg perioda. Odeću su sami izrađivali, a za ishranu su trošili isključivo ono što su proizvodili. Jedino bi se kupovalo 2—3 kg šećera godišnje, soli, zejtina 1 litru, i to samo za slavu. Sapun nisu kupovali, već su ga pravili delimično sami. Nameštaj je bio veoma oskudan i njega su izrađivali sami seljaci, itd.

Život u kući, uređenje stana, higijenske prilike, snabdevanje vodom, takođe je bilo ranije u ovome kraju na nezavidnoj visini. Najveći broj stambenih zgrada bio je sagrađen od slabog i trošnog materijala. Prema anketi koju je sprovela Zdravstvena stanica u Merošini pre nekoliko godina i to u više sela ove komune (bilo je obuhvaćeno oko 300 domaćinstava), može se konstatovati sledeće: 90% stambenih zgrada podignuto je od slabog materijala (nepečena cigla, kovanice i sl.), dok ih je samo 10% bilo izgrađeno od tvrdog materijala. Utvrđeno je dalje anketom da su prostorije bile veoma prljave a što je najgore uglavnom se koristila jedna, najviše dve prostorije u kojima se u stvari provodilo čitavo vreme, tu se i jelo i spavalo. Čak ni bebe ne izdvajaju, već su zajedno s odraslima u istoj prostoriji, a malo odraslija deca spavaju u istoj prostoriji, a veoma često i u istom krevetu s babom i dedom. Stanje se pogoršavalo za vreme zimskih dana kada se greje samo jedno odelenje jer, prema sprovedenoj anketi, u 90% porodica grejala se jedna prostorija i to pomoću štednjaka.

Iz te ankete moglo se zaključiti još, da 86,7% anketiranih domaćinstava ima kuću s malim i nehigijenskim prozorima a samo ih 13,3% ima veće prozore. Veoma je mali broj kuća koje imaju drveni pod — patos, svega 5,7%, dok 94% ima zemljani pod, a 0,3% betonski. U pogledu kreveta stanje u anketiranim selima je bilo prilično loše: 27,7% domaćinstava imalo je tri kreveta, četiri kreveta ima 24% a dva 21,7% domaćinstava, dok ostali imaju jedan ili više od četiri. Nedostatak stambene kulture osećao se i kod imućnijih domaćinstava koja su imala na primer lepo uređenu »gostinsku sobu«. Gostinska soba je redovno najprostranija, najsvetlija i najbolje opremljena, ali ona stoji zatvorena i ne upotrebljava se osim par dana godišnje i to prilikom slave, svadbe, krštenja ili u slučaju smrti nekog člana porodice, ili kad neki ređi gost dođe sa strane.

Glavna karakteristika ishrane u ovoj komuni jest jednoličnost, nekaloričnost i nepravilna raspoređenost. Naime, u mrtvoj sezoni, kada se u većini domaćinstava gotovo ništa ne radi osim nešto malo oko stoke, tj. za vreme zimskog perioda, jelo se zapravo najviše. Najkaloričnija i najobilnija ishrana je upravo u tom periodu. Međutim, za vreme proleća kada su poljoprivredni radovi bili u najvećem jeku, ishrana je veoma slaba, a

isto tako i za vreme letnjih meseci hrana je veoma slaba, jednolična i nekalorična. Naročito je bila slaba ishrana odojčadi i dece uopšte. Za ovo postoje brojni primeri. Tako u ovim selima nije postojala navika da se deci daje mleko da piju kao i veoma mala upotreba jaja. Mleko se davalo samo odojčetu, a kada dete prestane da sisa odmah se prelazilo na normalnu ishranu odraslih, a to je uglavnom pasulj i krompir. U ovom kraju se mnogo troši i alkohol. Štaviše, on se daje i deci kao lek, a u svečanu dane i kao »zadovoljstvo«. Naročito se potroše ogromne količine alkohola, i to uglavnom rakije, prilikom svadbi, slava i drugih svetkovina. Posledice ovakve ishrane su razna avitaminozna obolenja kod dece, neuhranjenost stanovništva a bilo je dosta obolelih od tuberkuloze.

Naročito je bilo teško stanje u pogledu pijaće vode. Uostalom to je utvrdila i anketa. Koriste se bunari, kako javni tako i privatni, i to redovno nepokriveni. Nepokriveni bunari su izloženi lakom zagađivanju najčešće prašinom, a često se desi da upadne i neki miš, mačka, živina i sl. Pored toga, bunari su plitki, nalaze se na dubini 4—6 metara. Zidovi bunara su obično zidani kamenom najobičnijim slaganjem bez betonskog maltera za povezivanje. Stanje se pogoršava činjenicom što se oko ovakvih bunara redovno nalaze korita i bare za pojenje stoke. I samoj lokaciji bunara se ne poklanja dovoljna pažnja. U većini slučajeva bunari su smešteni u tzv. ekonomskom delu dvorišta u neposrednoj blizini staje, svinjaca i klozeta, ukoliko ga uopšte ima, i đubrišta.

Na opšte higijenske uslove utiče i nesređenost dvorišta, ekonomsko dvorište nije izdvojeno i ograđeno a ukoliko je izdvojeno ono se nalazi samo nekoliko metara dalje od stambenih zgrada. Stoka slobodno ide po dvorištu i raznosi slamu i đubre a veoma često ulazi i u kuće.

Tabela 2

Školska sprema i pismenost
Školska sprema

Ukupno	bez školske spreme	4 razr. osnovne škole	Osnovna škola	škola za KV i VKV radnike	škola za srednji stručni kadar	gimnazija	viša škola	fakulteti, visoke i umet. akademije	nepoznato
17184	8563	7724	549	179	98	39	14	2	18
100	49,9	44,9	3,2	1,0	0,6	0,2	0,1	0,0	0,1

Nepismeni							
Svega	muški	ženski	po starosti				
			10—19 g.	20—34 g.	35—64 g.	65 i više g. i nepoznato	
5795	1218	4577	89	1261	3629	816	
33,7	21,0	79,0	1,5	21,8	62,6	14,1	

Izvor: *Popis stanovništva 1961*, knjiga 13, Beograd, 1965, str. 46.

Podaci pokazuju da i u pogledu obrazovanja stanovništva stanje nije bilo ništa bolje. Opšti nivo obrazovanja u ovoj komuni bio je veoma nizak. Bio je ne samo mali broj škola, već i poseban stav o neškolanju ženske dece doprineo je da je u ovoj oblasti bio veoma mali procenat pismenog ženskog stanovništva. Na primer, prema popisu iz 1961. stanje je bilo sledeće:

Stanje u ovom pogledu za raniji period bilo je neuporedivo gore.

Veliki procenat (79%) nepismenog i neobrazovanog ženskog stanovništva pogodovao je održavanju mnogih praznoverica i zabluda, koje su u ovome kraju sve do skora carevale. Naročito su bila raširena verovanja o vampirima i sl. a totalno neznanje i nedostatak sanitarne svesti dovelo je do veoma raširenog verovanja u izvesne žene koje su »znale« da leče od pojedinih obolenja. Za ovaj kraj osobito je bilo vezano verovanje da izvesne žene znaju da »trljaju«, »istrljuju«, tj. da vrše abortuse. Gotovo svako drugo selo imalo je po jednog takvog »specijalistu« kod koga se u vreme našega istraživanja mogao videti veći broj žena koji je došao da traži pomoć kod ovih nadrilekara. Nisu bili retki slučajevi da su žene podlegle ovakvim intervencijama. Daleko je bio veći broj onih koje su se posle ovakvih intervencija i komplikacija koje su nastajale u zadnjem momentu morale obratiti lekaru i tako se spasavale od sigurne smrti. U proseku prema izjavi jednog lekara ove oblasti, bilo je ovakvih intervencija 30 do 40 godišnje.

Sve do skora bile su ukorenjene i druge zablude koje su se veoma skupo plaćale. Svakako jedna od tih je i verovanje da kada se dete rodi treba mu pupčanu vrpцу preseći srpom ili sekirom da bi bilo dobar žetelac ili drvodelja, a zatim bi pupak vezali crvenim koncem koji se obično izvuče negde iz starog i prašnjivog sanduka. Da bi dete bilo privrženo majci treba ga odmah po rođenju uviti u majčinu suknju ili košulju. Kada se ovo zna onda nije čudo što je smrtnost odojčadi u ovome kraju do skora bila veoma velika i išla čak i do 50%.

Moglo bi se iznositi i navoditi još mnogo primera koji svedoče o velikoj zaostalosti ovoga kraja, o njegovoj izolovanosti od ostalog sveta i ljudima koji su se mirno prepuštali ovakvoj stihiji, a koji su opet pružali otpor svim novinama koje su dolazile iz bilo kakvog kulturnijeg centra. Osobito su oni imali negativan stav prema gradu i »gospodi«.

II

Prema istraživanjima koje sam obavila novembra 1970. slika ove komune se gotovo iz osnova izmenila. Pre svega, podignuti su objekti nove infrastrukture: elektrificirana su sva sela u komuni, izgrađeno je i asfaltirano oko 80 km puteva koji su u stvari otvorili i povezali ovu oblast s ostalim selima i gradovima. Modernim putevima su povezana gotovo sva sela međusobno u ovoj komuni a preko starog puta Niš—Prokuplje i sa ova dva grada. Izgradnjom puteva uveden je i redovni autobusni saobraćaj u ovim selima i to po nekoliko puta dnevno. Više nije problem za ovog seljaka da ode u grad, da nešto proda od svojih proizvoda ili kupi za svoje potrebe.

Danas nema žene koja nije bila više puta u gradu. Niko danas neće otići u grad pešice, čak ni u susedno selo, jer imaju autobuski saobraćaj. Dešava se da seljak duže čeka na autobus nego što mu je potrebno da pešice stigne do sela, ali on više i ne misli da pešači kad ima prevoz. Izvestan broj ima i svoja putnička kola a neki i »kombi«. S druge strane, to je bio način za ove seljake da se postepeno uključuju u gradske aktivnosti.

Uostalom, to je omogućilo da se proces uključivanja seljaka u industriju ubrza i da se tekovine urbanizma prenesu i na ova sela. Tim promenama postepeno se počinju menjati i shvatanja i navike i vrednosti stanovnika kao i otpori prema mnogim novinama, mehanizaciji, svemu onome što je progresivno, organizaciji rada, savremenijem načinu života. Za ovo ima dosta konkretnih primera.

Seljak u ovome kraju više ne smatra da mu traktor izorava »mrtvicu«, tj. neplodno zemljište, već obrnuto on postaje svestan ako želi da se bavi uspešno poljoprivredom treba da upotrebi savremenu mehanizaciju i hemizaciju. Zato on i nabavlja nove mašine i dok je u 1966. godini kod individualnih poljoprivrednika bilo četiri traktora, samo tri godine kasnije broj se povećao na 62. Većih traktora preko 40 KS u 1966. nije bilo a 1969. ih ima 31. Kao i u drugim krajevima zbog visokih cena ovih mašina za kupovinu se udružuju pojedinci. Tako na primer 86 vlasnika poseduje 61 traktor. Ovo udruživanje je zasnovano negde na rodbinskim a negde na prijateljskim vezama.

Izmenjen je i stav prema savremenoj hemizaciji. Veštačko đubrivo se čeka na red i kupuje i »ne pita za cenu«, jer su uvideli seljaci kolika je razlika u prinosu po hektaru sa i bez veštačkog đubriva. Više ovaj proizvođač ne odbija nove i rentabilnije visokorodne sorte pšenice i kukuruza, tako da su površine visokorodnih sorti pšenice rasle po prosečnoj godišnjoj stopi 29,4, hibridnih kukuruza 13,3, duvana 22,6, lucerke 12,4. Mašinska obrada, upotreba sortnog semena i veštačkog đubriva, povećali su i fizički obim proizvodnje. U pogledu novih kultura osobito gajenja povrća ovaj seljak pokazuje veliko interesovanje. Tako, na primer, gajenje »zimskih bašti« i sađenje paprika pre nekoliko godina je bilo poznata samo u nekim selima. Međutim, seljak blagodareći izgrađenim putevima mogao je sada češće da ode do onih proizvođača koji se bave proizvodnjom i drugih kultura i da se na licu mesta lično uveri u njihovu vrednost i korisnost. Tako da ove kulture danas sve više prodiru i u druga sela i one se iz godine u godinu naglo šire i zahvataju sve veće površine, a broj proizvođača iz godine u godinu raste. Ovde seljak danas gaji i drugo povrće: šargarepu, paradajz, španać, jer to traži tržište, on sada zna šta tržištu treba pa to i proizvodi a i koristi za ishranu porodice. Seljak ovoga kraja pokazuje napredak i u pogledu unapređenja stočarstva. Primera radi, može se navesti uspeh veterinarske stanice koja je u ovom kraju osnovana 1958. godine. Ova stanica, pored osnovnog zadatka da radi na unapređenju stočarstva, uvela je 1966. jednu novinu. Naime, te godine počela je da proizvodi piliće visokoproduktivnih osobina čija godišnja nosivost iznosi 240—280 komada jaja. Te godine je zadruga proizvela 10.000 pilića od kojih je zadržala samo 1.000 na svojoj farmi a 9.000 prodala seljacima. Seljaci su prihvatili ovu novu proizvodnju i ona se pokazala kao veoma unosna. Tako prema obaveštenju stručnjaka veterinarske stanice u 1970. godini farma stanice imala je 15.000 nosilja a kod individualnih proizvođača bilo je oko 45.000. Danas na teritoriji ove komune ima oko 200 do 250 proizvođača koji čuvaju i do 1.500 nosilja. Njihov mesečni prihod ide i do 450.000 starih dinara.

Izgradnjom novih puteva poboljšane su saobraćajne veze s gradom što je omogućilo da jedan broj ljudi iz poljoprivrede pređe u nepoljoprivredne delatnosti. Migracioni procesi postepeno su zahvatili i ovu oblast. Računa se da ima 605 radnika koji rade van oblasti poljoprivrede, a stanuju po selima ove

⁴ Iz društvenog plana razvoja opštine Merošina 1966—1970.

komune. Najveći je broj onih koji rade u niškoj industriji i drugim niškim preduzećima; izvestan broj radnika radi u Sloveniji i drugim republikama. U novije vreme iz ovoga kraja otišao je izvestan broj ljudi na rad u inozemstvo. Prema podacima iz Skupštine opštine takvih ima oko 150. Dobre saobraćajne veze nisu samo omogućile i olakšale prevoz seljacima — radnicima do fabrika u gradu, već su isto tako stvorile mogućnosti da mnogi službenici i funkcioneri mogu da dolaze na posao u selo iz grada.

I u pogledu porodice i porodičnih odnosa stanje se u ovome kraju dosta izmenilo. Opadanje broja članova porodice i dalje se nastavlja. O tome postoje precizni podaci. U 1936. rođeno je 277, u 1966. rođeno je 224, a 1969. godine rođeno je svega 165 dece.⁵ Kao što se vidi, broj rođenih iz godine u godinu opada.

Iz osnova se izmenio i stav ovih seljaka prema »Banaćanima«. Neki od ovih seljaka bili su i u Vojvodini, i videli su iz kakvog su kraja došli »Banaćani«, pa su i stavove prema njima izmenili. S ponosom su Dobričanke izjavljivale da imaju kćerku udatu u »Banaćane«. Danas je izmenjen stav i u pogledu »dobre prilike« za udaju. To danas više nije najimućniji seljak u selu, već je to onaj koji ima posao u gradu. Došlo je vreme da seljak ovde radije udaje svoju kćer za kvalifikovanog radnika u gradu, nego najbogatijeg seljaka. Veoma se visoko ceni onaj ko radi u gradu; on se kod ovih seljaka visoko ranguje. Da bi svoju kćer udao za takvu ličnost on je u stanju da veoma mnogo da »uz devojkicu«. Zato su danas mirazi još veći, pa se, kako kažu sami seljaci, »daje sve osim 'kelikoptera'«.

Zbog ovakvog razvoja miraza ima dosta onih u ovoj oblasti koji su protiv njega, jer često zaista nisu u mogućnosti da zadovolje prohteve budućeg zeta. Prema jednoj našoj anketi koja je sprovedena u selu ove komune u toku 1966. godine, 97% ispitanika se izjasnilo protiv miraza, ali se on uporno i dalje praktikuje.

Autoritet oca i majke u porodici više nije ono što je bio. Danas se mladić i devojkica sami upoznaju i sami dogovaraju ne samo o sklapanju braka već i o mirazu. Danas često devojkica sama kaže momku šta da traži od njenog oca u miraz, a i ona lično vrši pritisak na roditelji da ispune želju njenog budućeg muža.

U porodičnom budžetu prihvati više ne dolaze samo iz poljoprivrede već i iz drugih aktivnosti. Isto tako, promenila se i struktura rashoda. Danas je seljak shvatio da mu je za život važno da u kući ima neku udobnost; on danas kupuje električne aparate, veliki broj električnih šporeta, nešto manje frižidera, radio-aparata (preko 2.500) i televizora (oko 500) našlo je mesto u ovim seoskim kućama. Ne žali se danas više ni za kupovinu nameštaja i drugih predmeta u kući. Više seljaku nije najveća vrednost zemlja već kuća i njeno uređenje. Poklanja on više pažnje i ishrani tako da danas, kako sami objašnjavaju, i najsiromašnije domaćinstvo troši šećera, zejtina i pirinča više nego što je trošilo ranije najimućnije. Danas se gotovo ne može desiti da i u jednoj siromašnoj kući nema šećera i kafe. Ne žali seljak danas da kupi u gradu meso i donese kući, što se ranije nije moglo zamisliti. Takođe on troši dosta na kupovinu piva koje sve više potiskuje upotrebu rakije u ovome kraju.

Možda su najdublje promene izvršene u pogledu stana i unutrašnjeg uređenja. Više u ovoj oblasti nisu merilo bogatstva i moći »kamare« sena i slame, ambari i koševi, već izgled i veličina kuće. Prema podacima dobije-

⁵ Predlog programa razvoja obrazovanja SO Merošina, za period 1971—1975, prilog broj 6.

nim iz SO Merošina, stanje u izgradnji privatnih stambenih zgrada kretalo se ovako: u 1966. godini izgrađeno je 95, a u 1967 — 121, u 1968. 174, a 1969. — 146 privatnih zgrada. Kao što se vidi, osim za 1969. godinu, broj sagrađenih zgrada neprestano raste. Ove zgrade se razlikuju od ranijih ne samo po građevinskom materijalu već i po broju i rasporedu prostorija. Sve ove nove zgrade imaju uglavnom po dva stana, a svaki je površine oko 50—60 m². Unutrašnje uređenje sve više se približava gradskom, tako da ranija konstatacija Tihomira Đorđevića koji, uspoređujući stanove »Banačana« i seljaka iz okoline, tvrdeći da postoji »užasna razlika«⁶ na štetu seljaka, više ne odgovara stvarnosti. Danas se u dobričkim kućama mogu naći kompletne spavaće sobe, kuhinje, kauči, kombinovani ormari, televizori, radio-aparati. U zadnje vreme se uvode i telefoni. I dok je u 1953. ova komuna imala samo jedan i to službeni telefon, danas na njenoj teritoriji ima 52. Samo 10 individualnih poljoprivrednika iz jednog sela predalo je molbe za uvođenje telefona. U izgradnji velikih kuća često se zbog prestiža i preteruje. Tako se može videti ogromna lepa zgrada ali unutra je bez nameštaja odnosno samo jedno odelenje osposobljeno je za stanovanje. No, kod izvesnog broja seljaka i to ne baš tako malog, stambena kultura sporo napreduje. Još uvek on i ostali članovi porodice spavaju u kuhinji ili eventualno koriste još jednu sobu a ostale prostorije su nameštene i čuvaju se samo za izuzetne prilike.

Još veći zamah je učinjen u podizanju javnih zgrada. Prema podacima dobijenim od SO Merošina, podignute zgrade u društvenoj svojini na području komune Merošina su sledeće:

1. U Merošini 7 stambenih zgrada sa 29 stanova;
2. Na Oblačinskom jezeru 3 vikend-kuće;
3. Lovački dom na Oblačinskom jezeru sa 7 hotelskih soba;
4. Zadržni objekti na Oblačinskom jezeru sa 6 soba;
5. Robna kuća u Merošini;
6. Zgrada milicije u Merošini;
7. Zgrada SO Merošina i
8. Zgrada pošte u Merošinu.

Sve je ovo podignuto unazad nekoliko godina na prostoru koji je služio za ispašu stoke ili na mestu gde su bile male i neugledne stračare. No u samom početku seljak je negodovao na ovakvu izgradnju. Tako na primer, turizam koji se počeo razvijati u ovome kraju u početku nije nailazio na odobravanje seljaka. Podizanje turističkih objekata kao što su: Oblačinsko jezero, bazen za kupanje, ribnjak i lovno-turistički dom u Oblačini, izazivalo je otpore kod ovih seljaka. Pored ostalog oni su se plašili novina koje donose turisti, strahovali su od njihovih moralnih shvatanja i njihovog slobodnijeg ponašanja. Osobito dolaskom prvih turista u ovaj kraj kritikovana je moda žena i slobodnije ponašanje mladića i devojaka. Neobično je bilo za seljake ovoga kraja da vide i »golišave« kupače u svojoj neposrednoj blizini. Međutim, uvideo je seljak veoma brzo i koristi jer su se izvesni zaposlili kao fizički radnici, drugi kao radnici u ugostiteljstvu, a veliki broj seljaka iznosi svoje proizvode i prodaje ih turistima. Tako da sami stanovnici ovoga područja danas ističu značaj podizanja ovih novih objekata ne samo za budućnost njihovog kraja nego i za izmenu u njihovom životu. Otvaranje robne kuće u Merošini takođe je od velikog značaja za čitav kraj. Omogućeno je stanovnicima ove a i susedne komune da mogu kad im što treba, odmah da pribave, ne moraju za sitnicu da idu u grad. Tu su možda mnogi prvi put

⁶ Tihomir Đorđević, »Pored Toplice«, *Bratstvo*, VII, Beograd, 1896, str. 20.

videli neke predmete koje ranije nikada videli nisu (razne aparate, servise, pokućstvo, prehrambene proizvode i sl.). Sve to seljak počinje da kupuje i unosi u svoj dom.

No, dok se u pogledu stambene izgradnje i unutrašnjeg uređenja otišlo napred, postoji nešto što se gotovo nije promenilo ili se menja veoma malo. To je uređenje dvorišta i problem pijaće vode. To još ovaj seljak nije shvatio kao potrebu da uradi. Podigao je novu lepu stambenu zgradu u starom i istom ambijentu tako da opisano ranije stanje dvorišta u velikom broju slučajeva odgovara i današnjem. Retko se gde može videti ispred kuće lepo uređeno dvorište sa zasađenim cvećem a još ređe da su ranije ograde, koje su podizane od nepečene cigle i pruča, zamenjene gvozdenim. Problem pijaće vode se upravo sada rešava. Uvođenjem pitke vode u turističke objekte na Oblačinskom jezeru omogućiće uskoro i seljacima ovoga naselja da i oni u svoje kuće uvedu vodovod.

Između ostalog treba istaći i ogroman preobražaj i napredak kod ovog stanovništva u pogledu sanitarne svesti. To je omogućeno otvaranjem Doma zdravlja u Merošini 1968. god. U njemu je zaposleno 42 radnika sa pet lekara, od kojih su četiri specijaliste. U ovoj komuni pored Doma zdravlja postoje dve zdravstvene stanice, dve ambulante i veći broj patronažnih sestara koje rade po selima. Dom zdravlja ne samo što pruža pomoć pacijentima već i preduzima izvesne veoma korisne akcije. Tako, na primer, pre izvesnog vremena izvršena je kontrola za rano otkrivanje raka, uveden je obavezan ginekološki pregled žena i sl. Ovim pregledom je obuhvaćeno 3.500 žena. Iako su postojali izvesni otpori ne samo od strane seljanki već i seljaka, ova akcija je bila uspešna. Mnoge žene posle ovog pregleda koji je u stvari za njih bio prvi u životu, počele su redovno dolaziti na kontrolu i lečenje kod lekara. Danas se gotovo ni jedna žena više ne porađa u kući već u bolnici. Deca se čuvaju i podižu uz stalnu kontrolu patronažnih sestara a pored toga se redovno nose na lekarsku kontrolu. Značajno je da se danas kod lekara ne ide u zadnjem momentu već se dolazi s vremena na vreme na kontrolu. Ovo je naročito postala masovna pojava od kada su seljaku stvorene izvesne beneficije kod plaćanja pregleda. Tako prema evidenciji ove službe mesečno kroz Dom zdravlja na lekarsku kontrolu se javi oko 2.000 ljudi. Ovakvom dobrom organizacijom nestalo je onih mnogobrojnih »nadrilekara« i »babica«.

Promene koje su se izvršile u pogledu obrazovanja ovog stanovništva su takođe velike. Danas na teritoriji ove komune ima 21 škola sa 70 odeljenja i to 17 četvororazrednih i 4 osnovne škole. Broj nastavnog kadra kretao se ovako: u 1961. bilo je 4 radnika sa višim i visokim obrazovanjem, u 1965. taj broj se popeo na 20, a 1970. na 80. Broj učenika u 1970. godini bio je 2.125.⁷

Izmenio se i stav seljaka prema školovanju dece. Danas on želi da svoju decu školuje kako mušku tako i žensku, pa se danas školuju sva deca osim ona koja su mentalno zaostala. Inače, sve što je sposobno za školovanje, to posle završene osmogodišnje škole ide dalje, ali u najvećem broju slučajeva odlaze u stručne škole. Prema rezultatima sprovedene ankete u jednom od ovih sela tokom 1966. stavovi roditelja u pogledu budućnosti svoje dece bili su sledeći: od 138 anketiranih 50 njih smatra da će nastojati da mu deca imaju fakultetsko obrazovanje, 31 želi da mu sin ili kći bude neki činovnik, 16 se izjasnilo za neki od zanata a samo 3 anketirana žele da im sin bude

⁷ Pregled podataka iz oblasti školstva, Zavod za statistiku, Niš, 1970.

radnik. Isti toliki broj želi da sin ostane u poljoprivredi i nasledi oca. Ostali ili nisu odgovorili ili nemaju dece. Mali broj je onih koji želi da im sin ostane u poljoprivredi, ukazuje na dalji proces deagrarizacije koji postepeno zahvata i ovu oblast.

ZAKLJUČAK

Svih 20-tak sela komune Merošina bila su veoma zaostala u svakom pogledu sve do prostornog uređenja ovoga područja. To se ogledalo u svim pravcima društvenog života. Pre svega u izolovanosti ovih seljaka od grada i ako im grad relativno nije bio daleko, zatim u zaostalosti ovog seljaka i kao proizvođača i kao potrošača. Za dokaz ovog dovoljno je napomenuti da je zemljoradnja bila osnovni i gotovo isključivi vid ekonomije ali se zemlja obrađivala veoma primitivnim oruđima kao što su drvena ralice, ređe gvozdenim plugom, đubrilo se isključivo stajskim đubrivom, a za neku mehanizaciju gotovo se i nije znalo. Kuće su bile od veoma slabog materijala a isto tako i nameštaj u njima. Struktura porodičnog budžeta bila je krajnje jednostavna. Prihodi su bili jedino iz zemljoradnje. U gradu je seljak kupovao samo nešto soli i petroleja. To se dalje ogledalo i u veoma primitivnoj sanitarnoj svesti, raznim predrasudama i sl. Lep primer za ovo su i stavovi seljaka prema »Banaćanima« tj. doseljenicima iz Vojvodine koji su bili na znatno višem kulturnom nivou, ali koji su ostali decenijama potpuno izolovani od svoje okoline. Odnosi u porodici bili su patrijarhalni. Brak se sklapao gotovo isključivo po želji roditelja a institucija miraza imala je duboke korene i sl. Do preokreta u ovoj komuni došlo je negde oko 1956. kada se u njoj pristupilo planskom uređenju prostora i podizanju raznih objekata infrastrukture kao što su asfaltirani put, jezera, ribnjaci, turistički dom, nove javne zgrade i sl.

Posledice ovog prostornog uređenja osetile su se u svim pravcima na društvo ove komune. Time je bio otvoren put uticaju grada i urbanizacije na ova zaostala sela, pa su se seljaci počeli u znatnom broju ukopčavati u razne aktivnosti grada, lakše su izlazili na tržište i počeli su primati mnoge novine koje donosi urbanizacija. To se osobito pokazalo u načinu obrade zemlje. Masovnijoj primeni mehanizacije i hemizacije poljoprivrede i značajnijim izmenama u porodičnom budžetu. Razbijena je autarhičnost seljačkog gazdinstva učaurenost u patrijarhalne odnose, došlo je do masovnije izgradnje kuća od tvrdog materijala, kupovine industrijskog nameštaja i sl. Izmenili su se odnosi i u primarnim grupama osobito u porodici kao i u izvesnim oblicima ponašanja i mišljenja seljaka. Između ostalog, iz osnova se promenio stav prema »Banaćanima« i ljudima iz grada, kao i shvatanja o zaključivanju braka, poboljšani su i sanitarni uslovi.

Sve se to može u ovoj komuni pratiti na osnovu dokumenata i posmatranjem života u njoj. Istina napredak nije u svim pravcima podjednak. Na primer, iako seljak ovde shvata značaj kulturnijeg stanovanja i gradi kuću od tvrdog materijala i po »planu«, on još nije potpuno shvatio potrebu planskog uređenja dvorišta. Ima još ostataka starog mentaliteta osobito u pogledu odnosa u porodici, upornog pridržavanja institucije miraza i sl.

Pri svemu ovome pada u oči ne samo brzina nastalih promena pod uticajem nove prostorne infrastrukture, već i brzine kojom su ovi ranije zaostali seljaci prihvatili nove promene kao i pažnja koju oni pokazuju u čuvanju ovih objekata.

Jedan od razloga za ovaj uspeh je i realno planiranje prostora koje su sproveli ovlašćeni faktori. Oni su znali ne samo stvarne potrebe ovoga kraja, već i mentalitet ove populacije i umeli su da podese planove izgradnje prema željama stanovnika komune.

Summary:

THE EFFECT OF A NEW INFRASTRUCTURE ON THE TRANSFORMATION OF A COMMUNE

The paper reports on the great transformation in material culture and relationships in the commune of Merošina which has been revealed by two investigations conducted in 1956 and 1970.

The commune is situated between Niš and Prokuplje (southern Serbia) and is composed of 27 villages. Until 10 years ago the villages of this commune, due to lack of a suitable infrastructure, particularly of roads, were isolated from urban influence.

During that period, the peasants lived simply and traditionally. This was evident in the manner of land cultivation, cattle raising, house construction and family budgeting, as well as in their devotion to tradition, customs, certain old forms of solidarity such as the »moba« (friendly gatherings for joint work such as husking), etc.

The investigation conducted in 1970 showed a transformation of the commune in every respect due to a newly developed infrastructure: 80 kilometres of new roads, new tourist attractions, public buildings including a health centre, schools, etc.

The latest changes refer not only to farming techniques (acceptance of modern mechanization and chemicals), the use of more durable material in house building, and major changes in the family budgeting of income and expenses, but also to changes in the mentality and behaviour of the villagers.

The comparatively rapid success in accomplishing these changes is largely due to the planners who knew how to adapt their plans and the execution of these plans to the actual requirements of the commune.

Резюме:

ВЛИЯНИЕ НОВОЙ ИНФРАСТРУКТУРЫ НА ПРЕОБРАЗОВАНИЕ ОДНОЙ КОММУНЫ

На основе двух анкет произведенных в разные этапы 1956 и 1970 гг. в статье утверждается значительное преобразование материальной культуры и отношений в коммуне Меровина.

Эта коммуна охватывает 27 сел и находится между городами: Ниш и Прокупле, на юге Сербии. За последние десять лет, вследствие неблагоприятной инфраструктуры особенно дорожного сообщения, эти коммуны были изолированы от влияния города.

В продолжение этого периода крестьяне вели простой и традиционный образ жизни что отмечалось в способе земледелия, скотоводства, стройки домов, структуре их семейного бюджета а также и в привязанности крестьян к традициям, обычаям и некоторым старым видам солидарности в том числе моба (добровольная коллективная помощь в сельскохозяйственных работах) и др.

Анкета произведенная в 1970 г. показала преобразование во всяком отношении. Это преобразование стало возможным при новой инфраструктуре: 80 км новых дорог, новые туристические пункты, культурно-бытовые учреждения — Дом здоровья, школы и тп. В настоящее время изменился образ жизни не

голько по отношению к способам земледелия применением современной механизации и химизации и изменением семейного бюджета в отношении доходов и расходов, а также и по отношению к умственному уровню и поведению этих крестьян.

В этом относительно быстром темпе развития большую долю внесли плановики которые сумели приспособить свои планы и их выполнение действительным стремлениям и желаниям этой коммуны.